

Крыванос Ф., *свяшчэннік, клірык*
Свята-Духава кафедральнага сабора
(Мінск)

РАГНЕДА-АНАСТАСІЯ

Шырокае распаўсюджванне на Беларусі славянскага пісьменства, якое мы назіраем у мінулыя стагоддзі, было перш за ўсё звязана з дзейнасцю праваслаўнай царквы. Менавіта дзякуючы ёй мы сёння праз жывое Слова, калісьці вымаўленае, а потым пакладзенае на паперу, маем магчымасць даведацца аб нашым гістарычным мінулым.

Ва ўлонні царквы заўсёды дзейнічалі пэўныя людзі, якія падзвігам сваёй самаахвярнай працы спрыялі пашырэнню сярод свайго народа благавесці Хрыстова.

Нам хочацца засяродзіць увагу на постаці Рагнеды-Анастасіі, полацкай князеўны, што жыла 1000 гадоў назад і пакінула пра сябе незабыўны, яркі след у роднай гісторыі тым, што адной з першых далучылася да веры Хрыстовай.

Звесткі аб прыняцці Рагнедаю хрысціянства змешчаны ў Цвярскім (XVI ст.) і Густынскім (XVII ст.) старажытных летапісах.

У прыватнасці, Густынскі летапіс распавядае, што пасля прыняцця хрысціянства “... посла Володимер к жене своей Рогнеде, глаголя: “Аз убо отнелиже крещен есмь и приях веру и закон христианский, подобает ми едину мети жену, юже ныне поях во христианстве; ты же избери себе от вельмож моих, его же хочещи...” Она же отвечавши рече ему: “Егда ли тебе требе есть Царства Небеснаго, мне же не требе его? К сему бывши княгинею, како могу стерпети у слуги твоего раба быти? Но прошу уневести мя своему Христу, и да приму святыи ангельский иноческий образ”. Еже любо бысть Володимеру. Сын же ея Ярослав хром сый от чрева матери своея, иже бе при ней сидя, егда услыша сия словеса, возблагодари Бога о разуме и добром изволении ея; и абие здрав бысть и начать

ходити, доселе не ходив. Рогнедь же пострижеша во иночество, и наречено имя ей Анастасия”.

Некаторыя гісторыкі, спасылаючыся на пазнейшае паходжанне названых летапісаў, лічаць гэтыя звесткі адвольнымі ўстаўкамі пазнейшых аўтараў, плёнам іх фантазіі і таму ставяцца да іх скептычна. Звесткі Цвярскага і Густынскага летапісаў сапраўды легендарныя, з’яўляюцца паданнем, аднак адсюль не вынікае, што яны наогул не заслугоўваюць уважлівага, удумлівага разгляду. Да іх варта звярнуцца, бо і ў самым легендарным паданні могуць захоўвацца зярнаты ісціны.

Такому вываду спрыяе цэлы шэраг довадаў. Кожны з іх падаецца нам даволі слушным.

Пачнем з таго, што са старажытных летапісаў дакладна вядомая адна незвычайная, вельмі цікавая акалічнасць, якую нельга абысці ўвагаю. Справа ў тым, што з прыняццем хрысціянства на Русі ў княска-дружынным асяроддзі не знайшлося ніводнай асобы, якая б належала да сацыяльных вярхоў грамадства і адмовілася ад хрышчэння. Актыўнае супрацьдзеянне новай рэлігіі аказвалі выключна вешчуны — прадстаўнікі жрэцкага саслоўя, што перыядычна імкнуліся ўзначаліць народныя выступленні супраць княскай улады, каб скіраваць незадаволенасць людзей пераважна ў бок хрысціян. Зразумела, што і сам народ яшчэ не адно стагоддзе трымаўся шматлікіх паганскіх павер’яў і абрадаў. Але нават у тым становішчы ніводны з князёў Старажытнай Русі ніколі, нідзе, ні пры якіх палітычных абставінах не ўзняў паганскага сцяга ў барацьбе за ўладу, не скарыстаў прыхільнасці простага люду ў своскарыслівых мэтах. Юліяна Адступніка нашы продкі не ведалі.

У сувязі з гэтым заканамерна ўзнікае пытанне: калі ўсе ўсходнеславянскія князі, пачынаючы з Уладзіміра, у тым ліку полацкія, прымалі хрысціянства і з іх колаў не выйшла нікога, хто адмовіўся б ад хрышчэння, дык чаму Рагнеда павінна быць выключэннем з агульнага правіла? Усё ж такі яна была жонкаю князя, які хрысціў Русь...

Вядомы рускі гісторык Дзмітравіч Іваўскі выказаў слушную думку аб тым, што падчас існавання Старажытнай Русі да распаўсюджвання хрысціянства ў значнай ступені прычыніліся жанчыны з княскага асяроддзя. “В числе Владимирowych жен,— пісаў ён,— упоминаются чехиня, болгарыня и гречанка, которые без всякого сомнения были усердными миссионерками в семье русского князя и продолжали дело бабки Владимировой Ольги”. Ад сябе дададзім, што тую ж справу працягвала Рагнеда-Анастасія.

Разам з хрышчэннем, як паведамляюць Цвярскі і Густынскі летапісы, Рагнеда прыняла імя Анастасія, што ў перакладзе з грэчаскай мовы значыць “увакрасшая”. Дзіўнае, прыгожае імя набыла полацкая князёўна, у якім, быццам у люстэрку, адбілася самая значная з тых ідэй, што хрысціянства ўнесла ў чалавечае жыццё. Ці было вядома гэтае імя Уладзіміру і тым свяшчэннікам, якія ў 988 г. прыйшлі на Русь з пропаведдзю ідэалаў новай культуры? “Повесть временных лет” дазваляе асветліць узнятае пытанне станоўча. З яе пэўна вядома пра Анастасію Карсуняніна, што дапамог князю Уладзіміру ўзяць прыступам грэчаскі горад Карсунь (Херсанес), дзе валадар Кіеўскай Русі хрысціўся асабіста. Пазней гэты Анастасій быў свяшчэннікам у заснаванай Уладзімірам Дзесяцінай царкве. Можа ён і паўплываў на Уладзіміра, каб Рагнедзе было дадзена імя ў памяць аб грэчаскай святой — мучаніцы Анастасіі? Што вельмі цікава, дагэтуль у Херсанесе (Карсуні) захаваўся надмагільны крыж, высечаны з каменя; на ім прачытваецца надпіс, зроблены на грэчаскай мове: “Памяці святой мучаніцы Анастасіі”. Той крыж датуецца археолагамі V—VI стст. пасля Р.Х. Значыць, у Карсуні існаваў пэўны культ св.мучаніцы Анастасіі. У гонар яе і магла атрымаць сваё новае імя Рагнеда.

І пазней мы сустракаем гэтае імя ў шэрагу старажытна-рускіх імёнаў. Дачка кн.Яраслава Мудрага Анастасія брала шлюб з венгерскім каралём Андрэем. Жонка менскага князя Глеба Усяславіча, таксама Анастасія, ахвяравала шмат залатых і сярэбраных грыўнаў на карысць Кіева-Пячэрскага манастыра.

У цэлым цыкле былін, што распавядаюць пра сватаўство Уладзіміра, узгадваецца багатырша Настасія. На апошні прыклад у свой час звяртаў увагу гісторык фальклору Б.Сакалоў. Па яго меркаванні, “хрысціанское имя Рогнеды — Анастасия — сохранено устным путем былинами о женитьбе Владимира”.

Прыняццю хрысціянства Рагнедаю магло спрыяць і тое, што яшчэ ў дзявоцтве, да шлюбу з Уладзімірам, яна павінна была мець нейкае ўяўленне аб новай рэлігіі. Усё ж такі полацкая князёўна жыла ў адным з буйнейшых усходнеславянскіх гарадоў, што гандляваў з Візантыяй і краінамі Скандынавіі, неаднаразова бачыў замежных купцоў, якія наведвалі яго па сваіх справах. Без сумніву, сярод тых купцоў сустракаліся і хрысціяне па веравызнанні. Першымі прыхільнікамі хрысціянства на Русі былі купцы варажскага паходжання, якія бойка гандлявалі ад Балтыйскага да Чорнага мора. Цяжка ўявіць сабе, каб князёўна з Полацка нічога не чула пра веру некаторых з іх.

Наступная дэталё. Як сведчаць розныя летапісныя крыніцы, спачатку да Рагнеды сватаўся не Уладзімір, а ягоны брат Яраполк, пазней забіты дружыннікамі Уладзіміра. Згодна В.Тацішчаву, гэты князь спагадліва ставіўся да першых хрысціян Рускай зямлі. “Яраполк же бе муж кроткий и милостивый ко всем,— адзначае В.Тацішчаў,— любяше христяны, и аще сам не крестися, народа ради, но никому не претяше”. Прыведзеныя звесткі дапаўняюцца паведамленнем з Ніканаўскага летапісу аб прыёме Яраполкам пасольства з Рыма: “Того же лета приидоша к Ярополку из Рима послы”,— гаворыць летапісец. Пацвярджаннем прыхільнасці Яраполка да новай веры можа з’яўляцца той факт, што пры жыцці Яраслава Мудрага яго рэшткі былі перазахаваны па хрысціянскім абрадзе. Сумніцельна, каб Рагнеда нічога не ведала пра сімпатыі Яраполка, які прапанаваў ёй шлюб.

Думку аб верагоднасці хрышчэння Рагнеды падмацоўвае і тая акалічнасць, што яе дзеці: Ізяслаў і Яраслаў — увайшлі ў гісторыю як абаронцы, асветнікі хрысціянства.

Цікавы лёс напаткаў яе першага і найбольш любімага сына Ізяслава. Пры ім у Полацкім княстве ўзнікла пісьменства. Археолаг Ул.Янін на пачатку 50-х гг. у выніку раскопак Ноўгарада знайшоў актавую пячатку Ізяслава, на якой грэчаскімі літарамі выціснута яго імя. У свой час яна лічылася старажытнейшым помнікам усходнеславянскага пісьменства. Параўноўваючы эмблему пячаткі з княскімі знакамі на манетах Уладзіміра, Ул.Янін вызначыў, што яна бытвала ў канцы X ст., калі ў землях усходніх славян княжыў толькі адзін Ізяслаў — сын Рагнеды-Анастасіі. Паколькі пашырэнне пісьменства было звязана ў канцы X ст. з працэсам хрысціянізацыі, Ізяслаў мог выступаць не толькі ў якасці асветніка, але і непахіснага прыхільніка новай веры. Нездарма Ніканаўскі летапіс наступным чынам характарызуе Ізяслава: “Бысть же сий князь тих и кроток, и смирен, и милостив, и любя зело и почитая священнический чин иноческий, и отвращаяся от суетных глумлений, и слезен, и умилен, и долготерпелив”.

Апрача Ізяслава, заслугоўвае ўвагі і другі сын Рагнеды Яраслаў. Аб роднаснай сувязі паміж імі пад 1000 годам прама кажа “Повесть временных лет”. Калі Рагнеда памерла, кіеўскі летапісец нездарма паведаміў: “В се же лето преставися Рогнедь, мати Ярославя”. Падобныя паведамленні не робяцца беспадстаўна. Запіс гэты заслугоўвае даверу, бо адносіцца да ліку “погодных” — найбольш старажытных. Ён не можа не здзіўляць нас, калі мець на ўвазе, што Рагнеда памерла ў Заслаўі (ці ў Полацку), а летапісец адзначыў гэта, знаходзячыся ў Кіеве! Бяскрайнія абшары лясоў, балот і рэк, што падзялялі іх, не перашкодзілі яму зафіксаваць падзею яе смерці. Гэта, безумоўна, сведчыць аб значнай вядомасці, якой карысталася Рагнеда пры жыцці. На Полаччыне яе запамнілі як маці Ізяслава, на Кіеўшчыне — як маці Яраслава.

З дзейнасцю кн.Яраслава Мудрага быў звязаны моцны ўздых хрысціянства ў Кіеўскай Русі. Пры ім узвялі першы Сафійскі сабор, дзякуючы яго намаганням узнікла летапісанне, з’явіліся кнігасховішчы, узрасла колькасць школ па навучанні

грамаце. Не выключана, што першыя паважлівыя словы аб хрысціянстве Яраслаў пачуў ад сваёй маці — Рагнеды-Анастасіі.

Нельга не звярнуцца да таго эпізода цытаванага намі падання, у якім мы бачым Яраслава зусім маленькім, калі ён цудоўна папраўляецца пры словах Рагнеды аб жаданні прыняць новую веру. Праведзеныя ўрачом Д.Рохліным у 1940 г. анатамічныя даследаванні рэшткаў кн.Яраслава сведчаць аб тым, што ў дзяцінстве ён сапраўды дрэнна хадзіў, бо меў ад нараджэння вывіх, ад якога дзеці нярэдка з узростам збаўляюцца, асабліва пры нейкіх надзвычайных узрушэннях.

Нарэшце, ускосна верагоднасць прыняцця Рагнедаю хрысціянства пацвярджаюць некаторыя назвы мясцовасцей горада Заслаўя, у якім яна была паселена кн.Уладзімірам.

Да цяперашняга часу дзве маленькія рачулки, што працякаюць праз горад, называюцца Княгінькай і Чарніцаю. Калісьці, яшчэ ў XIX—пачатку XX ст., прыкметнае ўзвышша над Чарніцаю (праваруч Менскага шляху) жыхары горада называлі Чорнай гарой, расказвалі, што ў мінулым на ёй месціўся манастыр, у якім жыла Рагнеда.

Цікава, што і сёння, нават у канцы XX ст., ад старажытлаў Заслаўя можна пачуць асобныя звесткі пра Рагнеду. Так, у снежні 1989 г., наведваючы іх, мы трапілі да Марыі Вашкевіч, жанчыны, якой тады споўнілася 103 гады. Яна расказала адно паданне, простае, але вельмі жывое, што прыйшло да нас з глыбіні стагоддзяў. На пытанне: “Бабуля, а можа Вы чулі пра Рагнеду?” — наша субяседніца спачатку разгубілася і проста-сардэчна адказала: “Ну чула, чула, але ж з ёй не размаўляла...” А потым у працяг сказанага дадала: “Непадалёку ад нашай дзеравушкі,— людзі гаварылі,— тут Рагнеда праязджала і пацярала грабяшок, цераз, там такі роў бальшы, дык там, гавораць, яна на кані вярхом праязджала і пацярала грабяшок. Гэта ўсягда, усе гаварылі, успаміналі”. І ўслед назвала вёскі: “Между Сяляўшчынай і Лабэншчынай”. Абедзве вёсачкі побач з Заслаўем. Паданне М.Вашкевіч мы запісалі на магнітафон.

Супастаўленне звестак з розных гістарычных крыніц, уважлівы разгляд іх схіляюць да меркаванняў, што, нягледзячы на легендарнасць захаваўшагася да нашых часоў паведамлення Густынскага і Цвярскага летапісаў аб затворніцтве ў манастыры знакамітай Рагнеды-Анастасіі, яно мае пад сабой пэўны грунт, сведчыць аб прыняцці полацкай князёўнай веры Хрыстовай, далучэнні яе да святой праваслаўнай царквы, з якой непарыўна звязана пашырэнне пісьменства, а значыць, асветніцтва на нашай зямлі.

Штыхаў Г.В., *докт.гіст.навук,
Інстытут гісторыі
НАН Беларусі*

СЛАВЯНСКАЕ ПІСЬМЕНСТВА Ў ПОЛАЦКУ (КАНЕЦ X—XIII стст.)

Для вывучэння пачаткаў славянскага пісьменства на тэрыторыі Беларусі важнае значэнне мае даследаванне старажытнага пісьменства ў Полацку, бо гэта самы старажытны горад нашай Бацькаўшчыны, якому сёлета спаўняецца 1135 гадоў (адлічваючы ад 862 г.). Зразумела, плённым будзе вывучэнне пастаўленага пытання ў кантэксце з’яўлення і распаўсюджвання пісьменства ва ўсім славянскім свеце. І тут мы шчыльна павінны судакрануцца з дзейнасцю знакамітых славянскіх асветнікаў Кірыла і Мяфодзія.

Мова, на якую Кірыл і Мяфодзій перакладалі кнігі з грэчаскай мовы, у навуцы дагэтуль не мае адзінай назвы. Адно лінгвісты называюць гэтую мову старацаркоўнаславянскай, другія — старабалгарскай, трэція — стараславянскай. Больш прымальнай з’яўляецца назва “стараславянская мова”, бо яна ўключае паняцце першай літаратурнай мовы славян і сведчыць пра лінгвістычнае значэнне гэтай мовы для вывучэння гісторыі славянскіх моў [Ёлкіна, 1960].